DOI: 10.33498/louu-2023-05-165

Ольга Балинська

докторка юридичних наук, професорка,
проректорка Львівського державного університету
внутрішніх справ
(Львів, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0168-143X
Scopus Author ID: 57207569268
olga_bal@ukr.net

Ольга Барабаш

докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри загально-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2666-9696
Scopus Author ID: 57194699372
kolibri1961@ukr.net

УДК 340.12:[378:376-056.26]:004-044.922]

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено процес цифровізації вітчизняної інклюзивної освіти в закладах вищої освіти. Окреслено досвід здійснення інклюзивної освіти в Україні та в зарубіжних країнах. Особливу увагу приділено підходам до навчання студентів з особливими освітніми потребами. Проаналізовано нормативно-правову базу в галузі вищої освіти "особливих" студентів. Авторки доходять висновку, що інклюзивна освіта потребує поетапного введення заходів, що сприяють ефективному навчанню студентів з особливими освітніми потребами. Останнім часом спостерігається тенденція до використання інтегрованої освіти, яка, з одного боку, позбавляє можливості задоволення потреб у спеціалізованих медичних та педагогічних послугах, а з другого – не виключає зниження сприятливих умов навчання для здорових дітей. Не можна заперечувати неготовність педагогічних кадрів у загальноосвітніх установах до роботи з "особливими" дітьми та системи вищої освіти загалом. Наголошено на важливості створення моделі інклюзивної освіти, яка враховувала б інтереси студентів усіх категорій. Структуру готовності викладача вишу до реалізації інклюзивної освіти в умовах цифрової трансформації подано таким чином: когнітивний компонент, конативний компонент: інструментально-

© Ольга Балинська, Ольга Барабаш, 2023

цифровий компонент, оціночно-діагностичний компонент. Підкреслено, що готовність викладача вишу до реалізації інклюзивної освіти в умовах цифрової трансформації також передбачає наявність оціночно-діагностичного компонента, що включає здібності та вміння особистості до оцінки й контролю якості інклюзивної освіти в умовах цифрової трансформації. Оціночно-діагностичний компонент передбачає не тільки діагностичні можливості застосування цифрових інструментів і механізмів під час реалізації інклюзивної освіти, а й якісний аналіз освіти осіб з особливими освітніми потребами загалом, оцінюючи ризики для здоров'я, що виникають, серед іншого, під час інтеграції цифрових технологій в інклюзивну освіту.

На основі проаналізованого матеріалу зроблено висновок, що сучасний університет (вищий навчальний заклад) має вжити низку організаційних заходів, зокрема йдеться про: а) створення спеціалізованої матеріально-технічної бази; б) створення безбар'єрного освітнього середовища, в якому приміщення, інформаційно-навчальний матеріал є доступними для всіх студентів; в) надання можливості вибору фаху та форми навчання (денної, заочної, дистанційної, комбінованої); г) підготовку адаптованого навчально-методичного забезпечення для студентів з різних нозологій (аудіо-, відео-, тактильних та електронних матеріалів тощо); ґ) орієнтацію викладачів на толерантне ставлення і розуміння проблем людей з особливими потребами; д) урахування індивідуальних особливостей і потреб студентів; е) організацію психологічної підтримки учасників навчального процесу; є) надання соціальної та медико-реабілітаційної допомоги; ж) створення умов для соціалізації, самовизначення і самореалізації; з) організацію позааудиторної діяльності для забезпечення професіональної адаптації студентів, підготовки їх до працевлаштування і планування кар'єри. Серед перспективних векторів удосконалення інклюзивної вищої освіти зазначимо реформування системи фізичного виховання. Замість звільнення від занять із фізичної культури або включення до малоінтенсивних груп лікувальної фізичної культури у вишах проводиться розробка адаптивних програм з фізичного виховання, що сприяють максимальному залученню студентів з особливими потребами до фізичної культури.

Ключові слова: вища освіта; інклюзивна освіта; інклюзивне середовище; студенти з інвалідністю; студенти з особливими освітніми потребами; адаптована освітня програма; доступність знань; спеціальні умови освіти; інноваційний вчитель; інноваційний викладач; інноваційний науковий керівник; цифровізація; штучний інтелект.

У сучасній освітній політиці низки зарубіжних країн інклюзивна освіта набула серйозного розвитку та ґрунтовного нормативного підходу. Очевидно, що система інклюзивної освіти має охоплювати навчальні заклади не тільки середньої, а й професійної та вищої освіти. Її основною метою є створення безбар'єрного середовища в навчанні, а також забезпечення професійної підготовки людей з інвалідністю, що передбачає колосальну роботу з формування відповідних умов. Причому такі умови передбачають не лише технічне оснащення освітніх установ, розробку адаптованих освітніх програм для учнів з інвалідністю, а й створення спеціальних курсів професійної підготовки (перепідготовки) для педагогів, спрямованих на розвиток їхньої взаємодії з такими особами.

www.pravoua.com.ua

Нагадаємо, проблема інклюзивної освіти бере свій початок у зарубіжних країнах із 1970 р., а до 1990-х років США та Європа повністю внесли цю програму до своєї освітньої політики[1].

В Україні інклюзивна освіта уже не тільки набула статусу офіційної державної політики, а й легально закріплена у вітчизняному законодавстві. Однак чинне законодавство про інклюзивну освіту охоплює не всі рівні освіти, переважно правова регламентація спрямована на впровадження інклюзивного навчання у школах, залишаючи поза увагою установи середньої та вищої освіти. На сьогодні спеціальних нормативних актів, присвячених інклюзивній освіті у закладах вищої освіти (далі – ЗВО), немає. Нормативно-правова база, що хоча б частково зачіпає питання інтегрованого навчання, найчастіше представлена досить загальними, концептуальними документами, які є затвердженням державної програми "Безбар'єрне середовище", де безбар'єрність – загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності.

Програма "Безбар'єрне середовище" отримала, безперечно, позитивні результати щодо забезпечення доступності та комфорту особам з особливими освітніми потребами, але водночас виявила і суттєві недоліки чинного законодавства у цій галузі. Зокрема, багато ЗВО досі не пристосували умови і не організували навчальний процес відповідно до вимог цієї програми загалом. Не завжди забезпечується доступ у місцях, куди студенти можуть звертатися під час науково-дослідної роботи, наприклад, наукові бібліотеки, науково-дослідні інститути, архіви, музеї тощо. Отож, адаптація освітнього процесу до потреб людей з особливими освітніми потребами на основі концепції інклюзивної освіти у вишах – проблема, що має критично важливий характер. У багатьох ЗВО різних країн світу практика введення інклюзивної вищої освіти тільки зароджується, хоча чимало з них достатньо давно є учасниками міжнародної Конвенції про права осіб з інвалідністю[2]. Незважаючи на те, що в розвинених країнах світу вже накопичено позитивний досвід запровадження інклюзивної освіти у вищій школі, здобуття вищої освіти особами з особливими освітніми потребами досі не є поширеною практикою.

Ця проблема видається особливо актуальною, якщо врахувати той факт, що загалом у світі налічується близько 1 млрд людей з інвалідністю, або 15 % населення. При цьому, згідно з даними Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), рівень грамотності серед дорослого населення планети з інвалідністю становить 3 %, серед жінок-інвалідів цей показник досягає лише 1 %. У цьому зв'язку дуже важливо,

[1] А Колупаєва, *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи* (Самміт-Книга 2009) 36.

[2] Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13 грудня 2006 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text> (дата звернення: 04.03.2023).

щоб особи з особливими освітніми потребами були повністю включені до всіх суспільних процесів, зокрема в освітні практики[3].

Для того щоб подолати наявну нерівність освітніх можливостей, міжнародне співтовариство взяло на себе зобов'язання щодо забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти. Ці зобов'язання було зафіксовано 2015 р. у рамках Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року (2030 *Agenda for Sustainable Development*[4]), представленого під керівництвом ООН. Цей документ декларує, крім скорочення масштабів злиднів та досягнення екологічної стійкості, забезпечення соціальної справедливості та розширення прав і можливостей людей з особливими освітніми потребами.

Така база дала неабиякий стимул для розвитку внутрішнього законодавства у сфері, що розглядається, у багатьох зарубіжних країнах. Аналіз правової регламентації інклюзивної освіти в США, Великій Британії, Швеції, Німеччині дає змогу зробити висновок про те, що, незважаючи на суттєву специфіку побудови освітнього процесу в цих країнах, низку опорних моментів можна успішно використати в національній нормотворчості задля ефективного вдосконалення освітньої політики у сфері інклюзії[5]. Зокрема, як фунадаментальні моменти можна розглянути й відобразити у спеціальному нормативно-правовому акті:

– розроблені критерії доступного освітнього середовища для учнів-інвалідів на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої професійної. При цьому доцільно розробити опитувальник, спрямований на виявлення реального стану справ в освітніх установах щодо створення умов для здобуття освіти дітьми з обмеженими можливостями;

– питання фінансової підтримки освітніх закладів, які активно просувають інклюзію серед своїх учнів, а також професорсько-викладацького складу;

– додаткові вимоги до кваліфікації професорсько-викладацького складу, задіяного в інклюзивному освітньому процесі, з можливістю створення центрів підвищення кваліфікації таких осіб чи професійної перепідготовки;

– концепція партнерства батьків та педагогів на всіх рівнях і стадіях освітнього процесу;

[3] Disability and higher education: workforce preparedness for students with disabilities (United Nations Organization) <https://www.un.org/en/disability-higher-education-workforce-preparedness-students-disabilities> (accessed: 04.03.2023).

[4] Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement> (accessed: 04.03.2023).

[5] Г Єгоров, Н Лавриченко, Б Мельниченко, *Тенденції розвитку змісту базової освіти у країнах Заходу* (Лавриченко Н відп ред, КМПУ ім Б Д Грінченка 2003).

www.pravoua.com.ua

– розробити критерії для індивідуальних освітніх програм, а також подальшої оцінки успішності реалізації освітнього процесу для дітей з інвалідністю.

Нагадаємо, що з 1 січня 2022 р. набули чинності зміни до постанов Кабінету Міністрів України, що регулюють організацію інклюзивного навчання: "Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами"[6]; "Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти"[7]. Відтак посилюється акцент на співпраці між закладами освіти та інклюзивно-ресурсними центрами, щоб школи отримували більше підтримки й допомоги під час навчання дітей з особливими освітніми потребами[8]. А втім, це не всі новації.

Сучасне українське суспільство стикається з описаними вище проблемами, у зв'язку з чим у наукових та законотворчих колах дедалі частіше висловлюються думки щодо реформування сфери освіти за моделлю, що дозволяє повноцінно реалізувати ідею інклюзивності. Наразі зміни у сфері освіти в бік інклюзивності не можна назвати суттєвими, хоча перші вагомі кроки вже зроблені. Крім того, суспільство ще не прийшло до усвідомлення того, що інклюзивність в освіті – необхідний та неминучий етап еволюції сучасної цивілізації.

Проблема інклюзивної освіти перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед вітчизняних дослідників ця проблема була предметом дослідження у працях Ю. Гришиної, С. Квіта, О. Лис, О. Романовського, С. Шкарлета, Е. Андрєєва, О. Акімової, В. Бондаря, Л. Даниленко, А. Колупаєвої, Ю. Найди, Л. Прядко, Н. Сабат, Л. Савчук, Т. Сак, М. Сварника, Н. Софій, П. Троханіса, С. Юсфін, Е. Ямбург, Є. Ярської-Смирнової та ін. Велику увагу інклюзивній освіті приділено за кордоном. Це, зокрема, такі зарубіжні вчені: А. Дайсон, А. Мілворд, К. Кларк, Д. Мітчелл, С. Робсон, Т. Лореман, Д. Белл, Кларк Бертон Р., М. Кастельс, М. Гайдеггер, С. Келхтермнс, П. Леві, Р. Е. Літан, Ерік Мазур, С. Пінкер, Е. Тоффлер, А. Турен.

У дослідженні використано сучасну методологію соціальних досліджень на основі систематичного підходу, зокрема методи моделювання, прогнозування, порівняння, систематизацію та періодизацію, метод формально-логічного та статистичного аналізу, а також інструменти спостереження й науковий аналіз документів і результати власної педагогічної

[6] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами: постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2023).

[7] Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2023).

[8] Державна служба якості освіти інформує, як організувати інклюзивне навчання у 2022 році <https://sqe.gov.ua/inkluzyvne-navchannia-2022> (дата звернення: 04.03.2023).

ПРАВО УКРАЇНИ • 2023 • № 5 • 165-188

діяльності. Особливий інтерес до цього напряму пояснюється важливістю юридичної науки загалом для ефективного управління освітніми процесами, особливо в цифровому майбутньому.

Метою дослідження є розробка сучасних концептуальних засад вищої освіти крізь призму національних інтересів у глобальному світі та напрацювання практичних рекомендацій щодо удосконалення державної політики в інноваційному розвитку правової системи, зокрема й у сфері інклюзивної освіти в ЗВО в Україні.

Освітній простір схильний до змін, пов'язаних з економічними, культурними та політичними чинниками. Сьогодні освіта дедалі більше орієнтується на вільний розвиток учнів, творчий розвиток, нарощування необхідних компетенцій та їх практичне застосування, здійснення певної соціальної ролі. Серед нових та найефективніших підходів до здійснення освітнього процесу є індивідуалізовані форми навчання[9]. Освітній процес проєктується з урахуванням поглибленої діагностики особистості учнів. Під індивідуалізацією навчання розуміють надання допомоги всім учням в освоєнні дисципліни за допомогою створення умов для досягнення єдиної мети навчання. Індивідуальну освіту вчені розглядають у контексті корекційної педагогіки та педагогіки обдарованості, де учні мають яскраво виражені специфічні риси навченості і психологічні особливості, що вимагають створення індивідуального освітнього маршруту[10].

'Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та навчальне середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями'[11], – наголошує О. Грузін. Основою інклюзивної освіти є рівне ставлення до всіх учнів та створення сприятливих умов споживання інформації. Проте актуальність розвитку інклюзивної освіти пов'язана з неготовністю загальноосвітніх установ використовувати методи, що враховують особливості учнів, відсутністю спеціальних методів, що дозволяють успішно освоювати матеріал усім суб'єктам освітнього процесу. Наприклад, враховуючи стан слуху та зору учня, не береться до уваги специфіка розвитку і сприйняття інформації. Учень з порушенням слуху погано сприймає усну інформацію, тому зростає потреба у візуалізованому поданні інформації. Для ефективного навчання учнів чи студентів з порушенням слуху треба використовувати методи наочності, словесні та звукові методи тощо. На жаль, сьогодні в закладах вищої освіти майбутні педагоги, по суті, не набувають

[9] Н Софій, Ю Найда, 'Концептуальні аспекти інклюзивної освіти' в Даниленко Л (заг ред), *Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник* (Київ 2007).

[10] Л Коврігіна, 'Актуальні проблеми інклюзивного навчання в Україні' (2018) 1 Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи 33–41.

[11] О Грузін, 'Актуальні проблеми та перспективи розвитку інклюзивної освіти' (ІІ районна Інтернет-конференція: Сучасний заклад освіти. Нові пріоритети розвитку) <https://rmk-mv.blogspot.com/2018/01/blog-post_68.html> (дата звернення: 04.03.2023).

www.pravoua.com.ua

практичного досвіду. Як відомо, лише 5 % матеріалу у факультетських навчальних планах стосується педагогічної практики, все інше – знання теорії[12]. Аналогічно, коли в учнів або студентів є проблема з розвитком мовлення, а порушень зі слухом немає потрібно більшу увагу приділити засвоєнню інформації за допомогою візуальної подачі матеріалу в супроводі з допоміжними засобами, які будуть базуватись на логічній основі усного повторення.

Сама ж система інклюзивної освіти є ефективним механізмом розвитку інклюзивного суспільства. Розвиваючи систему інклюзивної освіти, ми відкриваємо шлях до розвитку інклюзивного суспільства, тобто суспільства для кожної людини. Інклюзивна освіта дає змогу дітям з особливими освітніми потребами повною мірою брати участь у житті закладу вищої освіти. Інклюзивна освіта мотивує таких дітей до рівності, рівноправності.

Нинішнє молоде покоління – наше майбутнє. І серед них є як звичайні діти, так і діти з особливостями свого розвитку. З огляду на це, держава має приділяти більше уваги таким громадянам. Для них Україна має стати безбар'єрною зоною. Тож не дивно, що увагу світової громадськості нині привертає, зокрема, проблема інклюзивної освіти, яка передбачає повне інтегрування дітей до освітнього процесу за участю освітнього середовища, сім'ї та відповідно до індивідуальних запитів самих дітей.

Інклюзія (від слова *"inclusion"* – включення) – це процес, який передбачає доступність до соціального життя всіх категорій людей, незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних або ж інших особливостей. Ідеться, насамперед, про інтегрування у навчання дітей із різними освітніми потребами, зокрема і з інвалідністю, тобто це можливість для них здобувати освіту нарівні зі своїми однолітками[13]. Тож інклюзивна освіта – це здатність дітей отримувати якісну освіту та розвивати свій потенціал незалежно від статі, віку, географічного місця проживання, рухового та психічного стану, соціально-економічного становища.

Інклюзивна освіта чи програма "Освіта для всіх" дає можливість всім дітям брати активну участь у житті школи чи вищого навчального закладу. Ця програма була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН та введена Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю[14].

Зазначимо, що вища освіта визначається сукупністю систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій

[12] Коврігіна (н 10).
[13] 'Що таке інклюзія? Та в чому її переваги' *(Дитина з майбутнім)* <https://cwf.com.ua/shho-take-inklyuziya-ta-v-chomu-ii-perevagi> (дата звернення: 04.03.2023).
[14] Конвенція про права осіб з інвалідністю (н 2).

ПРАВО УКРАЇНИ • 2023 • № 5 • 165-188

установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що регулюються Законом України "Про вищу освіту"[15].

Освіта є найважливішим чинником економічного, соціального та духовного розвитку суспільства і навіть слугує надійним фундаментом у реалізації ідеї гідного життя. Право на освіту визнається як невід'ємне та природне серед інших прав і свобод людини та закріплене в міжнародних правових актах і внутрішньодержавному праві.

Конституція України проголошує право кожного на освіту[16]. Посилаючись на Конституцію, стратегія розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в Україні на період до 2030 р. оперує нормами Конвенції ООН про права інвалідів, міжнародно-правовими нормами захисту прав людей з інвалідністю. Вона спрямована на підвищення соціального статусу осіб з особливими освітніми потребами, ліквідацію обмежень у різних сферах діяльності, забезпечуючи гідний спосіб життя для кожної людини.

Створення необхідних умов для якісної освіти людей з особливими освітніми потребами встановлено Законом України "Про освіту", у статтях 19 і 20 якого чітко вказано на те, що особам з особливими освітніми потребами надаються рівні права на отримання освіти через створення належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення[17]. Однією з альтернативних форм здобуття освіти дітьми з порушеннями психофізичного розвитку поступово стає інклюзивне навчання в умовах загальноосвітнього закладу. Згідно із Законом України "Про освіту", держава створює необхідні умови для здобуття освіти таких дітей з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів кожного. Акцентується увага на корекції порушень розвитку, соціальній адаптації, корекційному педагогічному підході, який ґрунтується на використанні спеціальних методів навчання.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти"[18] організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в закладах вищої освіти передбачає: створення інклюзивного освітнього середовища; застосування принципів універсального дизайну в освітньому процесі; приведення території закладу вищої освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність до вимог держав-

[15] Про вищу освіту: Закон України від 28 вересня 2017 р. № 1556-18 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
[16] Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
[17] Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
[18] Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2023).

www.pravoua.com.ua

них будівельних норм, стандартів і правил. Якщо наявні будівлі, споруди та приміщення закладів вищої освіти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з інвалідністю, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням універсального дизайну; забезпечення здобувачів освіти з особливими освітніми потребами вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації державної та комунальної форми власності необхідними спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку згідно з типовим переліком, затвердженим Міністерством освіти і науки України; забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації навчального процесу; забезпечення у разі необхідності розумного пристосування; застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами методів і способів спілкування, зокрема й української жестової мови, рельєфно-крапкового шрифту (шрифту Брайля) із залученням відповідних фахівців і педагогічних працівників; забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та інші)[19].

Важливо наголосити, що необхідно виконувати вимоги нормативно-правових актів у сфері інклюзивної освіти, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю[20], Закону України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні"[21], Закону України "Про вищу освіту"[22], Указу Президента України "Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю"[23], Національної стратегії у сфері прав людини в частині доступності до будівель та приміщень для маломобільних груп населення, у тому числі осіб з інвалідністю з порушеннями зору, слуху та опорно-рухового апарату[24], державних будівельних норм щодо інклюзивності будівель і споруд[25].

Згідно зі статичними даними у 100 % випадків освітнього процесу, що передбачає використання спеціальних корекційних методик, вдається досягти рівня розвитку дітей, якого неможливо досягти при значно пізнішому початку навчання. А у 25–27 % розвиток дітей, які отримали ранню спеціалізовану допомогу, наближається до показників вікової

[19] Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти, затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
[20] Конвенція про права осіб з інвалідністю (н 2).
[21] Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
[22] Про вищу освіту (н 15).
[23] Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю: Указ Президента України від 13 грудня 2016 р. № 553/2016 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553/2016#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
[24] Національна стратегія у сфері прав людини, затвердж. Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n17> (дата звернення: 04.03.2023).
[25] Державні будівельні норми України. Інклюзивність будівель і споруд. 2018. Мінрегіон України <https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2019/03/DBN-V2240-2018.pdf> (дата звернення: 04.03.2023).

норми. У ранньому віці можна виявити загрозу для розвитку дитини й уникнути найтяжчої форми захворювання, саме тому консолідація зусиль у галузі розвитку інклюзивної освіти, використання спеціалізованих методів навчання є стратегічно важливими напрямами в освітньому процесі.

Проблематика розвитку інклюзивної освіти пов'язана насамперед з необхідністю розробки відповідних навчальних програм та методик навчання, підвищення кваліфікації викладачів у галузі інклюзивної освіти, формування гуманного ставлення до людей з особливими освітніми потребами.

Так, на думку Є. Клопот, інклюзивний освітній простір не може розвиватися без серйозної методологічної, методичної і психологічної підготовки: не всі педагоги позитивно ставляться до таких реформ, багато з них не володіють навичками, необхідними для того, щоб вести урок в "інклюзивному" класі, де діти відрізняються за своїми первинними здібностями та можливостями. Як правило, в такій ситуації йдеться про програми перепідготовки і підвищення кваліфікації вже працюючих викладачів, а з боку вищої школи, як правило, не приділяється необхідної уваги професійній підготовці студентів щодо повноцінної інтеграції в суспільство[26]. Тож однією з важливих тенденцій у забезпеченні інклюзивності вищої освіти є пошук та розробка засобів педагогічної діагностики. Тимчасом як ефективність та якість освіти загалом підлягає вимірюванню за допомогою низки різноманітних діагностичних методик, вивчення і встановлення результатів навчання, виховання та розвитку в умовах розвитку інклюзивної освіти – відносно нерозроблене питання теорії та практики.

Важливою тенденцією в галузі інклюзивної вищої освіти стає медичний супровід інклюзії. Висока якість інклюзивної вищої освіти можлива тільки за умови інтеграції зусиль педагогів, психологів та медичних працівників; така комплексність – "обов'язкова умова побудови індивідуального освітнього маршруту". На переконання дослідників, ідеться про те, що інклюзивна вища освіта є одним з етапів інтеграції студентів з особливими потребами в суспільство та допомагає їм отримати бажану професію й самореалізуватися в професійній діяльності[27]. Для дітей з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату і пересуваються на колісних кріслах або мають порушення зору, слуху, у закладі освіти можуть надаватися інші соціальні послуги з переліку базових соціальних послуг відповідно до Закону України "Про соціальні послу-

[26] Є Клопота, 'Проблеми інклюзивної освіти в умовах сучасної школи' (2017) 1 Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти 82.

[27] Т Кучай, О Кучай, 'Теоретичні основи інклюзивного навчання у закладах вищої освіти' [2019] 2 (65) Науковий вісник МНУ ім В О Сухомлинського. Сер: Педагогічні науки 162–4.

www.pravoua.com.ua

ги"[28] та згідно з державними стандартами надання відповідних послуг, затвердженими Міністерством соціальної політики України, зокрема послуги фізичного супроводу осіб та переклад жестовою мовою. При цьому поступово функціонери національних систем вищої освіти доходять усвідомлення того, що педагогічна, психологічна та медична діагностика не повинні реалізовуватись у вигляді поодиноких вимірів.

Особливого значення також набуває інклюзивна освіта в сучасних умовах цифровізації усіх сфер життя суспільства, зокрема й сфери вищої освіти. Сьогодні цифрове освітнє середовище є відкритою сукупністю інформаційних систем, що дають змогу організовувати широкий набір завдань навчального процесу. Важливою особливістю цифрового освітнього середовища є його відкритість[29]. Гнучкість і варіативність використання цифрового освітнього середовища породжує питання щодо розробки конкретних методів його застосування в освітній діяльності. Одним із таких процесів є цифровізація вищої освіти студентів з особливими освітніми потребами.

Цифровізація самих освітніх технологій зводиться до використання цифрових комунікацій (заміна або імітація особистого спілкування) та/або інструментів дослідницької діяльності (переважно різні комп'ютерні програми (від аналізу даних до моделювання), електронні бібліотеки та бази даних, а іноді штучний інтелект). Нині інтернет переповнений прогнозами щодо того, як ця складна технологія може вплинути на окремі галузі та скоротити потребу в працівниках певних професій. Найцікавішим для освітян є той факт, що штучний інтелект може автоматично генерувати студентські наукові роботи та есе будь-якого рівня, давати розгорнуті відповіді на аналітичні питання, складати презентації, писати навіть комп'ютерні програми.

Утім, ці процеси передбачають питання 'інфраструктурної підтримки галузі освіти та цифрової підтримки: створення цифрового освітнього паспорту, розбудова Всеукраїнської школи онлайн'[30], – наголошує С. Шкарлет. Загалом же основними компонентами диджиталізації закладів вищої освіти зараз називають: 1) онлайн-освіту; 2) електронні освітні ресурси; 3) електронний документообіг; 4) навчання за допомогою тренажерів; 5) формування компетенцій, необхідних у цифровому світі[31]. Все це в сукупності створить полегшення для людей з особливи-

[28] Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 04.03.2023).

[29] H Khnyfr, 'The higher education system in the world with strategy' [2005] 3 (9) Journal of Cultural Management.

[30] С Шкарлет, 'Жодна дитина не повинна страждати від зупинки чи призупинення освітнього процесу' (2022 Офіц. сайт Міністерства освіти і науки України) <https://mon.gov.ua/ua/news/zhodna-ditina-nepovinna-strazhdati-vid-zupinki-chi-prizupinennya-osvitnogo-procesu-sergij-shkarlet> (дата звернення: 04.03.2023).

[31] К Громовенко, Я Тицька, 'Правове регулювання діджиталізації вищої юридичної освіти: проблеми та перспективи' (2020) 5 Юридичний науковий електронний журнал 303–6.

ми освітніми потребами. При цьому важливим питанням є проведення для таких осіб саме онлайн-занять як спрощеної процедури отримання знань з огляду на незручність і складність фізично добратися до аудиторій та комфортності умов самого навчання.

Прикметно, що заклад освіти створює достатні умови щодо реалізації права на освіту для осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються за освітньою програмою[32]. Структура готовності викладача вишу до реалізації інклюзивної освіти в умовах цифрової трансформації має такий вигляд:

– *Когнітивний компонент:* знання нормативно-методичних основ інклюзивної освіти; знання основ класифікації та застосування цифрових технологій; знання вимог реалізації адаптованих освітніх програм, класифікації та типологій учнів з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю; знання інклюзивної дидактики в умовах цифрової трансформації.

– *Конативний компонент:* інтерес до роботи з учнями з особливими освітніми потребами та інвалідністю; інтерес до освоєння цифрових технологій; потреба застосування цифрових технологій в освіті; інтерес до визначення стратегій і технологій навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю в умовах цифрової трансформації.

– *Інструментально-цифровий компонент:* вміння застосовувати цифрові технології навчання у професійній діяльності; вміння розробляти дидактичне забезпечення інклюзивної освіти за допомогою цифрових технологій та інструментів; вміння адаптувати освітній контент до вимог інклюзивної освіти; вміння проєктувати траєкторію навчання осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю в умовах цифрової трансформації.

– *Оціночно-діагностичний компонент:* здатність оцінити дидактичні можливості застосування цифрових технологій під час реалізації дисципліни для учнів з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю; здатність оцінити якість освітнього контенту дисципліни інклюзивної освіти; здатність діагностувати результати навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю засобами цифрових технологій; здатність оцінювати якість освіти таких осіб в умовах цифрової трансформації; здатність оцінити (попередити) ризики для здоров'я (фізичного та психологічного), пов'язані із застосуванням цифрових технологій навчання для осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю.

Готовність викладача вишу до реалізації інклюзивної освіти в умовах цифрової трансформації також передбачає наявність оціночно-

[32] Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердж. Наказом Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 р. № 977 <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2021/04/30/Polozhennya.pro.akredytatsiyu.osv.prohram.pidhotovka.zdobuvachiv.VO.docx> (дата звернення: 04.03.2023).

www.pravoua.com.ua

діагностичного компонента, що включає здібності та вміння особистості до оцінки й контролю якості інклюзивної освіти в умовах цифрової трансформації[33]. Оціночно-діагностичний компонент передбачає не тільки діагностичні можливості застосування цифрових інструментів і механізмів під час реалізації інклюзивної освіти, а й якісний аналіз освіти осіб з особливими освітніми потребами загалом, оцінюючи ризики для здоров'я, що виникають, серед іншого, під час інтеграції цифрових технологій в інклюзивну освіту.

Саме тому вчені одностайні в думці, що сучасний університет (вищий навчальний заклад) має вжити низку організаційних заходів, зокрема йдеться про: а) створення спеціалізованої матеріально-технічної бази; б) створення безбар'єрного освітнього середовища, в якому приміщення, інформаційно-навчальний матеріал є доступними для всіх студентів; в) надання можливості вибору фаху та форми навчання (денної, заочної, дистанційної, комбінованої); г) підготовку адаптованого навчально-методичного забезпечення для студентів із різних нозологій (аудіо-, відео-, тактильних та електронних матеріалів тощо); ґ) орієнтацію викладачів на толерантне ставлення і розуміння проблем людей з особливими потребами; д) урахування індивідуальних особливостей і потреб студентів; е) організацію психологічної підтримки учасників навчального процесу; є) надання соціальної та медико-реабілітаційної допомоги; ж) створення умов для соціалізації, самовизначення і самореалізації; з) організацію позааудиторної діяльності для забезпечення професійної адаптації студентів, підготовки їх до працевлаштування і планування кар'єри[34]. Серед перспективних векторів удосконалення інклюзивної вищої освіти зазначимо реформування системи фізичного виховання. Замість звільнення від занять із фізичної культури або включення до малоінтенсивних груп лікувальної фізичної культури у вишах проводиться розробка адаптивних програм із фізичного виховання, що сприяють максимальному залученню студентів з особливими потребами до фізичної культури.

Глобальною тенденцією, яка надалі, можливо, визначить шлях розвитку концепції інклюзії у ЗВО, є створення "кампусів майбутнього". "Кампус майбутнього" – такий тип університетського містечка, що поєднує в собі переваги цифрового освітнього середовища, інновацій та безбар'єрного простору. Незважаючи на те, що загалом ця тенденція відповідає глобальній, українські реалії часто вносять свої корективи в

[33] О Прищепна, 'Актуальні проблеми, суперечності інклюзивної освіти в Україні' (Конференція "Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах інклюзивної освіти" 25.11.2018) <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post95.html> (дата звернення: 04.03.2023).

[34] Т Авксентьєва, А Лісниченко, 'Шляхи запровадження інклюзивної освіти у ВНЗ України' (2016) 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер: Педагогіка і психологія 135–8.

імплементацію ідеї "кампуса майбутнього". Ідеться передусім про такі бар'єри, як низький рівень фінансування вишів, зношення будівель, недостатньо розвинена транспортно-пішохідна інфраструктура, знижений комфорт гуртожитків, низькі темпи впровадження ресурсозберігаючих технологій. Та загалом українська система вищої освіти рухається саме в бік впровадження "кампусів майбутнього".

За кордоном під час проєктування нових будівель навчальних і житлових корпусів інклюзивність закладається вже на етапі чорнових проєктів. Накопичено там і досить показовий досвід створення в кампусах так званих *DeafSpace*, орієнтованих на осіб із порушеннями роботи органів слуху. У цих просторах зір та дотик є основними засобами просторового сприйняття та орієнтації студентів, а ключовим принципом проєктування є "сенсорна досяжність"[35].

Зрештою, відзначимо глобальну тенденцію розвитку "інклюзивної мови" у сфері вищої освіти[36]. Одним з ефективних способів позбутися від стигматизації інвалідів є свідоме використання "інклюзивної мови" і в межах навчального середовища, і поза ним. Така форма ґрунтується на позитивних образах учнів з інвалідністю та зміщує акцент з фізичних чи психічних недоліків на унікальні потреби й характеристики таких учнів[37].

У зарубіжних країнах найпоширенішими підходами забезпечення освіти для дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю є: розширення доступу до освіти, мейнстримінг, інтеграція, інклюзія[38]. Під мейнстримінгом мається на увазі навчання людей з особливими освітніми потребами та інвалідністю в дозвільних програмах, а також часткове включення до груп учнів, які не мають проблем зі здоров'ям. Такий підхід до навчання сприяє підвищенню комунікативної мотивації та розвитку гуманізації. Інтеграція сприяє приведенню невідповідних умов освітнього процесу до потреб, необхідних для навчання дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю.

Розглянемо особливості розвитку інклюзивної освіти за кордоном. Так, у США, скажімо, більшість дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю навчаються зі здоровими однолітками. У період із 2000-го по 2018 рік відсоток учнів з обмеженими можливостями здоров'я, які проводять вільний час зі здоровими дітьми, збільшився зі 47 % до 63 %. А 71 % учнів отримали звичайний атестат про повну середню

[35] D Shaewitz, J R Crandall, 'Higher Education's Challenge: Disability Inclusion on Campus' (Higher Education Today, 2020) <https://www.higheredtoday.org/2020/10/19/higher-educations-challenge-disability-inclusion-campus> (accessed: 04.03.2023).

[36] К Кольченко, 'Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах' [2013] 10 (12) Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами 12–22.

[37] Shaewitz, Crandall (n 35).

[38] Н Четверікова, Інклюзивне навчання в ЗДО (Шаповал Т упоряд, Шкільний світ 2018).

www.pravoua.com.ua

освіту[39]. Система інклюзивної освіти в США діє так: при зарахуванні дитини з особливими освітніми потребами та інвалідністю до загальноосвітньої установи психологи, педагоги та соціальні працівники визначають цілі і завдання на навчальний рік, методи досягнення освітніх результатів. Для визначення найефективнішої траєкторії розвитку не виключено присутність самого учня на консиліумі. За потреби план передбачає допомогу від різних фахівців. План можуть коригувати, а результати досягнення регулярно аналізують фахівці. На основі отриманих даних фахівці визначають навчальний план та способи здобуття освіти (самостійне навчання у звичайному класі або за допомогою наставника, навчання в корекційному класі).

Важливим фактом стає здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами та інвалідністю максимально в інклюзивному середовищі. Рідше дитина навчається в корекційному класі, маючи можливість частину часу проводити все-таки зі здоровими дітьми. Загалом законодавство США спрямоване на максимальне створення інклюзивного середовища з урахуванням освітніх потреб кожної дитини.

У Данії, Норвегії, Швеції інклюзивна освіта розвивається понад 20 років. Підхід до здійснення інклюзивної освіти багато в чому схожий з американським: враховуються можливості дитини; визначається формат здобуття освіти; у школі працюють спеціальні педагоги, помічники, соціальні працівники, медики; проблеми розв'язують спільно (командний підхід); підготовка у ЗВО охоплює навчання методів роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та інвалідністю, складання індивідуальних програм та командної роботи[40].

У Фінляндії з 2010 р. нормативно закріплено трирівневу систему підтримки дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю. На першому рівні передбачається загальна підтримка таких дітей, її здійснює вчитель. Якщо проблеми не вдається ліквідувати і це позначається на ефективності освітнього процесу, здійснюється інтенсивна підтримка дитини – до роботи залучають психологів та інших педагогів. Необхідність у спеціальній підтримці визначається за результатами медико-психологічного обстеження. У такому разі дитина навчається у спеціальному класі, а з дітьми працює спеціальний педагог. Рівень підтримки на початковому етапі навчання визначається за результатами психолого-педагогічного обстеження дітей віком до п'яти років. Для дітей з особливими освітніми потребами та інвалідністю можливе і домашнє навчання. У такому разі роботу педагога додатково оплачує муніципалітет. Досить

[39] National Center for Educational Statistics <https://nces.ed.gov> (accessed: 04.03.2023).
[40] Т Логвиненко, 'Вища освіта Данії, Норвегії, Швеції у сучасному європейському вимірі' (2014) 30 Науковий вісник Ужгородського університету: Сер: Педагогіка. Соціальна робота 86–9.

прогресивною думкою є така фраза: "Або ми готуємо до життя, або – до іспитів. Ми обираємо перше".

Законодавство Іспанії також передбачає регулювання освітніх програм, цілей, завдань та методів навчання з урахуванням обмежених можливостей здоров'я дитини. Дотримуються ідеї про інтеграцію "особливих" дітей у звичайні загальноосвітні школи. За неможливості інтеграції дитини до соціокультурного процесу суспільства передбачено спеціальну освіту.

У зв'язку зі збільшенням кількості мігрантів, особливо останніми роками, виникають проблеми, продиктовані соціокультурними та соціально-економічними причинами. А втім, у галузі інклюзивної освіти Іспанії вдалося досягти значних результатів: збільшити обсяг ресурсів та інфраструктури для задоволення потреб кожного учня; розвивати спеціальні навчальні центри; розробити план з урахуванням індивідуального підходу; домогтися прогресу спеціальних класів, які функціонують у загальноосвітніх установах.

Як бачимо, у сучасній освітній політиці низки зарубіжних країн інклюзивна освіта набула серйозного розвитку та ґрунтовного нормативного підходу. Очевидно, що система інклюзивної освіти має охоплювати навчальні заклади не тільки середньої, а й професійної та вищої освіти. Його основною метою є створення безбар'єрного середовища навчання, а також професійної підготовки студентів з інвалідністю, що передбачає велику роботу з формування відповідних умов[41]. Ідеться не тільки про технічне оснащення освітніх установ, розробку адаптованих освітніх програм для студентів з інвалідністю, й створення спеціальних курсів професійної підготовки (перепідготовки) для педагогів, спрямованих на розвиток їхньої взаємодії з такими особами.

Для вітчизняної системи освіти характерне використання трьох видів навчання осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю[42]. Диференційоване навчання передбачено для людей з порушеннями мови, слуху, зору, інтелекту, опорно-рухового апарату, із затримкою психічного розвитку. Навчання проводиться у спеціалізованих класах. Можливе інтегроване навчання у спеціальних класах, що функціонують на базі загальноосвітніх установ. Також передбачено інклюзивне навчання – навчання осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю спільно зі здоровими дітьми.

Зараз перевагу віддають інтегрованому навчанню, характерному для Заходу. Проте низка вчених у галузі інклюзивної освіти (наприклад, Г. Бівер) стверджують, що уникнення диференційованої освіти може

[41] Т Борохвіна, 'Проблема інклюзивної освіти у педагогічній теорії та практиці' [2018] 7 (39) Людинознавчі студії: зб наук праць ДДПУ імені Івана Франка. Сер. "Педагогіка" 50–61.
[42] Г Кравченко, Г Сіліна, *Інклюзивна освіти в ДНЗ* (Ранок 2018).

www.pravoua.com.ua

негативно позначитися на розвитку "особливої" дитини[43]. Це пов'язано з можливістю задоволення потреб у медичних і педагогічних послугах, комплексного соціального захисту та можливості надання ефективної допомоги.

Професійне навчання для людей з інвалідністю – це підвищення їхнього соціального статусу та можливість підвищення рівня доходів, розвиток навичок і вміння працювати. Для суспільства професійне навчання людей з обмеженими можливостями – це зниження напруженості на ринку праці, підвищення суспільної продуктивності, розв'язання соціальних проблем таких осіб. Основна мета професійного навчання людей з інвалідністю – інтеграція їх у суспільство.

В Україні, на жаль, непоодинокими є порушення принципів доступності для кожного громадянина з інвалідністю усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку, гуманізму, демократизму[44]. Саме тому для осіб з особливими освітніми потребами в університетах мають бути створені можливості для безперешкодного доступу до навчального процесу, який має відповідати адаптованим освітнім програмам розвитку таких осіб.

Адаптація освітніх програм передбачає зміну характеру подання навчального матеріалу, не змінюючи змісту навчання: через пристосування освітнього середовища, адаптацію навчальних підходів і матеріалів тощо. Учень буде повністю включений в освітній процес на всіх освітніх рівнях і засвоюватиме типову освітню програму з урахуванням своїх особливих освітніх потреб (за потреби з використанням спеціального обладнання) і з обов'язковим супроводом корекційної роботи[45]. Виділимо положення, які є критеріями оцінювання адаптованої освітньої програми:

– наявність спеціалізованих адаптаційних дисциплін (модулів) у варіативній частині освітніх програм, що дають змогу індивідуально коригувати порушення навчальних і комунікативних умінь, професійної і соціальної адаптації учнів на етапі вищої освіти;

– розробка за потреби індивідуальних навчальних планів та графіків, що дають змогу навчатися за різних варіантів проведення занять: в освітній організації (в академічній групі та індивідуально), на дому з використанням дистанційних освітніх технологій;

[43] G Biewer, *Inclusive Education – Was können internationale Konzepte und Erfahrungen für den Auf-bzw. Ausbau eines inklusiven Angebots für blinde und sehbehinderte Kinder in Deutschland und in Österreich beisteuern* (Edition Bentheim Würzburg 2009) 209–17.

[44] О Заярнюк, 'Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення' (2015) 11 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Економіка і менеджмент 190–3.

[45] В Ткачук, Ю Єчкало, 'Освітній портал для студентів з особливими освітніми потребами' (2018) XVI Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Новітні комп'ютерні технології 175–81.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2023 • № 5 • 165-188

– вибір методів навчання, зумовлений особливостями сприйняття інформації учнями, рівнем професійної підготовки педагогів, методичного та матеріально-технічного забезпечення;

– забезпечення учнів друкованими та електронними освітніми ресурсами у формах, адаптованих до обмежень їхнього здоров'я;

– вибір місць проходження практики з урахуванням рекомендованих медико-соціальною експертизою умов праці, що містяться в індивідуальній програмі реабілітації інваліда;

– проведення поточного контролю успішності, проміжної й державної підсумкової атестації учнів з урахуванням особливостей порушень їхнього здоров'я;

– здійснення комплексного супроводу освітнього процесу учнів з обмеженими можливостями здоров'я та інвалідністю відповідно до рекомендацій психолого-медико-педагогічної комісії чи медико-соціальної експертизи;

– встановлення особливого порядку освоєння (модулів) із фізичної культури та спорту на основі дотримання принципів здоров'я, збереження й адаптивної фізичної культури;

– створення толерантного соціокультурного середовища, волонтерської допомоги учням з особливими освітніми потребами та учням з інвалідністю.

Окрім того, на часі також створення й використання в освітньому процесі ЗВО освітнього порталу для студентів з особливими освітніми потребами. Такий портал дасть змогу: 1) розробити методичні рекомендації з використання освітнього порталу як засобу підтримки навчання студентів з особливими освітніми потребами; 2) розробити методичні рекомендації з використання освітнього порталу ЗВО; 3) максимально розширити охоплення осіб з особливими освітніми потребами освітою, що відповідає їхнім можливостям і потребам; 4) забезпечити кожному студентові з особливими освітніми потребами рівні умови здобуття вищої освіти; 5) гарантувати студентам з особливими освітніми потребами задоволення спільних з іншими студентами та особливих освітніх потреб, створити оптимальні умови для реалізації інклюзивного навчання; 6) розробити механізм регуляції процесу інтеграції/інклюзії студентів з особливими освітніми потребами; 7) створити умови і стимулювати інноваційний розвиток вітчизняної освітньої системи, модернізувати механізми взаємодії систем і фахівців у системі інклюзивної освіти тощо[46].

Підставою для розробки і впровадження адаптованих освітніх програм у вишах є висновок медико-соціальної експертної комісії, яка має сформулювати список спеціальних освітніх умов, рекомендованих конкретному студентові. Адекватно оцінюючи свої освітні можливості та потреби,

[46] Ткачук, Єчкало (н 45).

www.pravoua.com.ua

студент після зарахування подає особисту заяву з проханням надати можливість навчатися за адаптованою освітньою програмою у ЗВО (також можливе переведення студента на адаптовану освітню програму протягом усього періоду навчання). Таке навчання потребує додаткової оцінки якості освітніх послуг.

Адаптовані освітні програми розробляються лише за напрямами підготовки (спеціальностями), на які фактично зараховано осіб з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю за наявності особистої заяви про необхідність розробки такої програми.

Адаптована освітня програма у ЗВО, як і освітня програма вищої освіти, містить: загальну характеристику програми, навчальний план, календарний навчальний графік, робочі програми дисциплін (модулів), збірник програм практик, оціночні та методичні матеріали, а також інші матеріали за рішенням вищого навчального закладу.

Порядок розробки, затвердження й оновлення адаптованої освітньої програми ЗВО регламентується локальними актами вишу. Такі затверджені програми закладу вищої освіти мають бути розміщені на офіційному сайті в інтернеті.

Адаптована освітня програма вищої освіти має відповідати освітній програмі вищої освіти за напрямом підготовки (спеціальності). При цьому до деяких її розділів чи підрозділів вносяться доповнення, що відображають специфіку умов навчання осіб з особливими освітніми потребами.

Структура адаптованої освітньої програми вищої освіти складається з тих же блоків, що й структура освітньої програми вищої освіти напряму підготовки “Бакалавр”, “Спеціаліст”, “Магістр”. Так, за напрямами підготовки бакалаврату вона може мати таку структуру:

Блок 1 “Дисципліни (модулі)”.

Блок 2 “Практики”.

Блок 3 “Державна підсумкова атестація”.

Навчальний план її реалізації розробляється на основі навчального плану відповідного спрямування підготовки (спеціальності) у спосіб включення до Блоку 1 спеціалізованих адаптаційних дисциплін (модулів), призначених для додаткової індивідуалізованої корекції студента. Окрім того, перелік, кількість і зміст адаптаційних модулів визначає освітній заклад самостійно, беручи до уваги особливості контингенту студентів з особливими освітніми потребами та з інвалідністю. Адаптаційні модулі не є обов’язковими, студент вибирає їх залежно від своїх індивідуальних потреб, відтак їх фіксують в індивідуальному навчальному плані. Студент може вибрати будь-яку кількість адаптаційних модулів – як усі, так і жодного.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2023 • № 5 • 165-188

Досвід сучасних вишів показує, що відповідальними за розробку адаптованих освітніх програм мають бути завідувачі кафедр та/або керівники освітніх програм, декани; методичний супровід має надаватися центром інклюзивного вишу, контроль за роботою за адаптованими програмами доцільно покладати на навчально-методичне управління вищого навчального закладу, що займається розробкою всіх освітніх програм.

Також у цьому процесі важливо вказати на тісну співпрацю наукових керівників з аспірантами з особливими освітніми потребами та з інвалідністю. З цією метою наукові керівники зобов'язані проходити курси підвищення кваліфікації для педагогів, які працюють з такими учнями. Для цього важливо створити в навчально-методичному відділі ЗВО підрозділ для навчально-методичного супроводу студентів та аспірантів з особливими освітніми потребами та з інвалідністю. Метою його роботи, серед іншого, є сприяння адресному захисту і підтримка соціально-вразливої частини молоді, а саме: аспірантів-інвалідів, сиріт, з багатодітних і неблагополучних сімей тощо.

Саме таким чином можлива трансформація університетської інфраструктури у безбар'єрний навчальний простір, де буде реалізована інклюзивна освітня політика для задоволення широкого діапазону освітніх, інформаційних та соціальних потреб осіб з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю. При цьому здійснення постійного супроводу навчального процесу аспірантів з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю має забезпечувати певний центр професійного партнерства та провідні фахівці університету. Порядок супроводу осіб з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю передбачає надання абітурієнтові загальної інформації про ресурси університету та наявність послуг у сфері інклюзивної освіти.

Безумовно, розробка і затвердження на державному рівні методичних рекомендацій, що акумулюють зміни останніх років в інклюзивній освіті та містять пояснення ключових понять, нормативних документів та інших обставин, що викликають питання і допускають неоднозначне трактування, покращило б і систематизувало б роботу вишів у всіх галузях знань.

Отже, в Україні та за кордоном на сучасному етапі приділяється підвищена увага до розвитку інклюзивної освіти. Такий вид освіти потребує планування та використання системи послідовних заходів, що відкидають формалізований підхід. Досвід різних країн щодо здійснення інклюзивної освіти показує тенденцію до використання інтегрованого підходу осіб з особливими освітніми потребами та з інвалідністю в освітню діяльність, яка водночас може негативно позначитися на успішності інших учнів. Саме тому важливо розробити модель освітнього процесу з урахуванням інтересів та потреб усіх студентів.

www.pravoua.com.ua

Висновки. Інклюзивна освіта сприймається та реалізується у світовій практиці як благо для всіх, кому надано можливість практичної реалізації гуманних цінностей прав, свобод та рівноправності кожної людини, і для тих, хто навчає таких дітей, і для тих, хто навчається з ними, для тих, хто виховує їх у сім'ї. Тож інклюзивне навчання визначає рівні права учнів та дає можливість брати участь у діяльності колективу, розвивати здатність спілкуватися з людьми. За допомогою інклюзивного навчання можна урізноманітнити загальноосвітній процес, що враховує потреби всіх дітей та забезпечує здобуття освіти для дітей з особливими потребами. Така форма навчання не витісняє, а, навпаки, зближує традиційні форми і ті, що тільки розвиваються в системі спеціальної освіти.

Інклюзивна освіта сприяє досягненню успіху в навчанні дітей з особливими освітніми потребами, створює для них можливості жити краще. Впроваджуючи цей напрям у систему освіти, ми виховуватимемо у студентів толерантне ставлення до інших.

Аналізуючи правові норми, що регламентують питання інклюзивної освіти в Україні, можна зробити висновок, що організація вищої освіти під час навчання інвалідів та осіб з особливими освітніми потребами повинна:

1) створити для студентів з особливими освітніми потребами спеціальні умови для здобуття вищої освіти з освітніх програм; мінімальні критерії та вимоги до зазначених умов передбачені чинними нормативними актами, при цьому фінансове забезпечення щодо створення спеціальних умов є, зокрема, видатковими зобов'язаннями суб'єктів;

2) врегулювати освітню діяльність щодо навчання осіб з інвалідністю та осіб з особливими освітніми потребами документами локального характеру. Розглядаючи питання про перелік рекомендованих до розробки локальних актів, варто наголосити на необхідності прийняття локального акта (положення), що регламентував би порядок розроблення адаптованої освітньої програми.

Важливість розробки таких програм зумовлена тим, що, відповідно до норм чинного законодавства, зміст вищої освіти за освітніми програмами та умови організації навчання студентів з інвалідністю та студентів з особливими освітніми потребами визначаються, зокрема, адаптованою освітньою програмою. Тож на законодавчому рівні визначено обов'язок освітньої установи вищої освіти щодо розробки такої програми, але питання, безпосередньо пов'язане з порядком її розроблення та прийняття законодавцем, не визначено. З огляду на те, що адаптована освітня програма має індивідуальний характер, освітній заклад завжди мусить її розробляти. При цьому структура методичних рекомендацій щодо розробки та реалізації адаптованих освітніх програм вищої освіти має містити: загальні положення; використовувані терміни, визначення, скорочення;

порядок розробки адаптованої освітньої програми; структуру адаптованої освітньої програми; рекомендації щодо реалізації адаптованої програми вищої освіти.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Biewer G, I*nclusive Education – Was können internationale Konzepte und Erfahrungen für den Auf-bzw. Ausbau eines inklusiven Angebots für blinde und sehbehinderte Kinder in Deutschland und in Österreich beisteuern* (Edition Bentheim Würzburg 2009) (in German).
2. Chetverikova N, *Inkliuzyvne navchannia v ZDO* (Shkilnyi svit 2018) (in Ukrainian).
3. Kolupaieva A, Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy (Sammit-Knyha 2009) (in Ukrainian).
4. Kravchenko H, Silina H, *Inkliuzyvna osvity v DNZ* (Ranok 2018) (in Ukrainian).
5. Yehorov H, Lavrychenko N, Melnychenko B, *Tendentsii rozvytku zmistu bazovoi osvity u krainakh Zakhodu* (KMPU im B D Hrinchenka 2003) (in Ukrainian).

Edited books

6. Sofii N, Naida Yu, 'Kontseptualni aspekty inkliuzyvnoi osvity' v Danylenko L (red), *Inkliuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia* (2007) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Khnyfr H, 'The higher education system in the world with strategy' [2005] 3 (9) Journal of Cultural Management (in English).
8. Shaewitz D, Crandall J R, 'Higher Education's Challenge: Disability Inclusion on Campus' (2020) Higher Education Today (in English).
9. Avksentieva T, Lisnychenko A, 'Shliakhy zaprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity u VNZ Ukrainy' (2016) 48 Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Ser: Pedahohika i psykholohiia (in Ukrainian).
10. Borokhvina T, 'Problema inkliuzyvnoi osvity u pedahohichnii teorii ta praktytsi' [2018] 7 (39) Liudynoznavchi studii: zb nauk prats DDPU imeni Ivana Franka. Ser "Pedahohika" (in Ukrainian).
11. Hromovenko K, Tytska Ya, 'Pravove rehuliuvannia didzhytalizatsii vyshchoi yurydychnoi osvity: problemy ta perspektyvy' [2020] 5 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal (in Ukrainian).
12. Klopota Ye, 'Problemy inkliuzyvnoi osvity v umovakh suchasnoi shkoly' (2017) 1 Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity (in Ukrainian).
13. Kolchenko K, 'Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh' [2013] 10 (12) Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy (in Ukrainian).
14. Kovrihina L, 'Aktualni problemy inkliuzyvnoho navchannia v Ukraini' (2018) 1 Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy (in Ukrainian).
15. Kuchai T, Kuchai O, 'Teoretychni osnovy inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity' [2019] 2 (65) Naukovyi visnyk MNU im V O Sukhomlynskoho. Ser: Pedahohichni nauky (in Ukrainian).

www.pravoua.com.ua

16. Lohvynenko T, 'Vyshcha osvita Danii, Norvehii, Shvetsii u suchasnomu yevropeiskomu vymiri' (2014) 30 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Ser.: Pedahohika. Sotsialna robota (in Ukrainian).
17. Tkachuk V, Yechkalo Yu, 'Osvitnii portal dlia studentiv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy' (2018) XVI Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti. Novitni kompiuterni tekhnolohii (in Ukrainian).
18. Zaiarniuk O, 'Inkliuzyvna osvita v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia' (2015) 11 Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Ekonomika i menedzhment (in Ukrainian).

Websites

19. Disability and higher education: work for cepreparedness for students with disabilities / United Nations Organization. 2022 <https://www.un.org/en/disability-highereducation-workforce-preparednessstudents-disabilities> (accessed: 04.03.2023) (in English).
20. Derzhavna sluzhba yakosti osvity informuie, yak orhanizuvaty inkliuzyvne navchannia u 2022 rotsi <https://sqe.gov.ua/inkluzyvne-navchannia-2022/> (accessed: 04.03.2023) (in Ukrainian).
21. Hruzin O, Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku inkliuzyvnoi osvity <https://rmk-mv.blogspot.com/2018/01/blog-post_68.html> (accessed: 04.03.2023) (in Ukrainian).
22. Pryshchepna O, 'Aktualni problemy, superechnosti inkliuzyvnoi osvity v Ukraini' <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post95.html> (accessed: 04.03.2023) (in Ukrainian).
23. Shcho take inkliuziia? Ta v chomu yii perevahy *(Dytyna z maibutnim)* <https://cwf.com.ua/shho-take-inklyuziya-ta-v-chomu-ii-perevagi> (accessed: 04.03.2023) (in Ukrainian).
24. Shkarlet S, 'Zhodna dytyna ne povynna strazhdaty vid zupynky chy pryzupynennia osvitnoho protsesu' *(Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy)* <https://mon.gov.ua/ua/news/zhodna-ditina-ne-povinna-strazhdati-vid-zupinki-chi-prizupinennya-osvitnogo-procesu-sergij-shkarlet> (accessed: 04.03.2023) (in Ukrainian).

Olha Balynska
Olha Barabash

IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. The article examines the process of digitalization of domestic inclusive education in institutions of higher education. The experience of inclusive education in Ukraine and foreign countries is outlined. Special attention is paid to approaches to teaching students with special educational needs. The regulatory framework in the field of higher education of "special" students is analyzed. The author comes to the conclusion that inclusive education requires the gradual introduction of measures that contribute to the effective education of students with special educational needs. Recently, there has been a tendency to use integrated education, which, on the one hand, eliminates the possibility of meeting the needs of specialized medical and pedagogical services, and on the other hand, does not exclude the reduction of favorable learning conditions for healthy children. It cannot be denied that the teaching staff in general educational institutions

ПРАВО УКРАЇНИ • 2023 • № 5 • 165-188

are not ready to work with "special" children and the higher education system as a whole. The importance of creating a model of inclusive education that would take into account the interests of students of all categories was emphasized. The structure of the higher education teacher's readiness to implement inclusive education in the conditions of digital transformation is presented as follows: cognitive component, conative component: instrumental-digital component, evaluation-diagnostic component. It is emphasized that the readiness of the higher education teacher to implement inclusive education in the conditions of digital transformation also requires the presence of an evaluation and diagnostic component, which includes the abilities and skills of the individual to assess and control the quality of inclusive education in the conditions of digital transformation. The assessment-diagnostic component provides not only the diagnostic possibilities of using digital tools and mechanisms during the implementation of inclusive education, but also a qualitative analysis of the education of persons with special educational needs in general, assessing health risks arising, among other things, during the integration of digital technologies in inclusive education.

On the basis of the analyzed material, it was concluded that a modern university (higher educational institution) should take a number of organizational measures, in particular: a) creation of a specialized material and technical base; b) creation of a barrier-free educational environment in which premises, informational and educational material are accessible to all students; c) providing the opportunity to choose a major and form of education (full-time, part-time, distance, combined); d) preparation of adapted educational and methodological support for students from various nosologies (audio, video, tactile and electronic materials, etc.); e) teachers' orientation towards a tolerant attitude and understanding of the problems of people with special needs; f) consideration of individual characteristics and needs of students; g) organization of psychological support for the participants of the educational process; h) provision of social and medical rehabilitation assistance; i) creation of conditions for socialization, self-determination and self-realization; j) organization of extracurricular activities to ensure professional adaptation of students, their preparation for employment and career planning. Among the promising vectors for the improvement of inclusive higher education, we note the reform of the physical education system. Instead of exemption from physical education classes or inclusion in low-intensity physical education groups, universities are developing adaptive physical education programs that contribute to the maximum involvement of students with special needs in physical education.

Keywords: higher education; inclusive education; inclusive environment; students with disabilities; students with special educational needs; adapted educational program; accessibility of knowledge; special conditions of education; innovative teacher; innovative teacher; innovative scientific supervisor; digitalization; artificial intelligence.